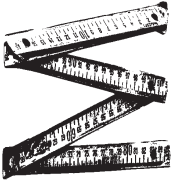

ФИ ИП ТЕР

новият

Р Д

на
стария
континент

история на неолиберална Европа

превод от немски: Силвия Василева

(c) Критика и Хуманизъм
(c) Critique and Humanism

Philipp Ther
Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent
Eine Geschichte des neoliberalen Europa
Aktualisierte Ausgabe

© Suhrkamp Verlag Berlin 2014, 2016

Филип Тер
Новият ред на Стария континент
История на неолиберална Европа
Актуализирано издание

Силвия Василева, *превод от немски*, 2018
© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI
© Михаела Икономова, *художник на корицата*
© Яна Левиева, *художник на серията*
© Издателска къща **КС** – Критика и Хуманизъм, 2018

ISBN 978 954 587 215 8

Всички права запазени.
Забранява се възпроизвеждането на текста изцяло или на части, както и разпространението му чрез механично копиране, сканиране и/или чрез онлайн платформи. Нарушенията на авторското право на преводача и издателя ще бъдат преследвани по съдебен ред.

Първа глава Въведение

Предварителни бележки с личен характер

Историята на тази книга води началото си от 1977 година, от едно слънчево в климатично и политическо отношение лято, когато първата петролна криза е преодоляна, а политиката на разведряване в Европа приближава своя зенит. Времето на конфронтацията Изток – Запад изглежда отминало, Заключителният акт на Хелзинкското споразумение за сигурност и сътрудничество от 1975 г. внушава доверие, федералното правителство на Германия показва увереност, че „промяна чрез сближаване“ е възможна. Този политически контекст допринесе за решението на моето семейство за лятно пътешествие в „Източния блок“. В нашия дом тази дума се изговаряше, въпреки разведряването, с нотка на страх. „Изток“ означаваше за нас комунизъм, „блок“ – изолация и военна заплаха. Затова и планът за пътуването беше следният: първо към Унгария, тя се смяташе за страната на удоволствията в Източния блок, после към Полша и като последни спирки – Судетите и роднини в Прага.

Началото на пътешествието премина добре, на австрийско-унгарската граница не висеше никаква „желязна завеса“, граничарите поздравяваха учтиво, а освен това тогава бяхме свикнали на паспортен и митнически контрол вътре в самия Запад. За нуда време стигнахме до Будапеща, Дунав блестеше, а изяденият вечерта гулаш беше по-вкусен от този у дома във Федералната република, където все още не се използваша пикантни подправки.

Първото преживяване, което насочваше към 1989 г., към разпадането на Източния блок и последвалите промени, се случи на големия къмпинг в Будапеща след настъпването на вечерта. На входната порта имаше две гишета и две опашки, една дълга и една къса. На дългата опашка, която не помръдваше, чакаха германци – говореха необичаен диалект, ръцете им бяха празни и гледаха сърдито. На късата опашка наблизко също стояха германци. Но те бяха облечени като нас и държаха в ръце банкноти западногермански марки. Като тийнейджър на мен ми беше неудобно, хванат за ръката на баща ми, да изпреварвам дългата опашка. Обясниха ми, че на нашата опашка се плаща със западногермански марки и затова веднага се получава място за палатката и колата, а хората на другата опашка, с техните източногермански марки, трябва да чакат малко преди приключването на работния ден да стане ясно дали има все още свободни места. Попитах възмутен баща си как е възможно, та нали страните в Източния блок са „приятели“ (така ми беше обяснила баба ми от Бохемия, винаги с предупредителна нотка „заради руснаците“).

Баща ми отговори, че комунистическите държави страдат от недостиг на валута, затова толкова алчно искали западногермански марки за мястото за палатка и изкопчвали от нас този принудителен валутен обмен, всеки ден двадесет и пет марки на глава, така да се каже. Предложих да дадем марки на източногерманците на дългата опашка, можехме да ги обменим, както например шилингите в Австрия. Последва дълга дискусия, включително със съседите по палатка от Карлмарксщат, как в Източния блок е разрешено да се обменят пари само в банка и какво е официален обменен курс.

Вечерта в къмпинга на Будапеща беше един вид суперинтензивен курс по международна икономика: източна парична единица, западна парична единица, валута, износ, внос, външен дълг, недостиг на валута, задължителен обмен, официален обменен курс и – в известен смисъл като „ико-

номика от долу“ – неофициален обменен курс, черен пазар. Очевидната несправедливост с двете опашки и сърдитите погледи на тези, които висяха с часове, а в по-неблагоприятния случай трябваше да спят в колата, не ми даваше мира.

Една седмица по-късно, след дълго чакане и проверки на унгарско-словашката, а след това на чешко-полската граница, които не пасваха в официалната картинка на социалистическата дружба между народите, в Краков последва възможността да приложим на практика наскоро придобитите знания по икономика. Приятелите от Полша, които бяхме взели предишното лято на автостоп по време на тяхното първо пътешествие на Запад – това също беше следствие от политиката на разведряване, – поискаха да купят от нас западногермански марки. Те се позоваха на вдигащите се цени, празните магазини и падащата стойност на тяхната парична единица. Ясно беше, че в Полша са важни западногерманската марка и американският долар, а не полската злота. В пазарноикономическите умения на обикновените граждани може би донякъде лежи коренът на успеха на „полската икономика“ от 90-те години насам, но разбира се, по време на това пътуване никой не предполагаше, че Източният блок някога ще рухне.

В падащия курс на полската злота на черния пазар през 1977 г. се отразяват мащабните икономически проблеми на Полската народна република. Както знаем след отварянето на архивите, тогава започва петгодишен спад на полската икономика. Очакваната модернизация чрез внос на технологии е неуспешна и остава след себе си дългове към Запада, които страната едва ли може да плати. За мен като тийнейджър надигащата се инфлация, каквато в плановата икономика въобще не трябваше да съществува, не беше недостатък, тъкмо обратното. За пет спестени марки от джобните пари семейството-домакин ми даде над три пъти повече злоти, отколкото получи баща ми в банката

по официалния обменен курс. С алуминиевите монети и купчината банкноти, тънки и мачкаши се в дланите ми подобно на тези от играта „Монополи“, можех да си купувам една седмица сладолед без ограничение и да пратя пощенски картички на всичките си приятели. Необичайно беше, че нямаше химикалки и пълнители. Без да знам, бях станал „валутен чужденец“ и така заемах привилегирована позиция. Но тази наслада, изпитана от мен по време на реалния социализъм, не остана непомрачена.

Бързо разбрах, че местните младежи не можеха да си позволят сладолед, да не говорим за джинси или маратонки. Освен това в Краков не трябваше да се стои на опашка за място в къмпинга като в Будапеща, но пък това се налагаше за месото, захарта, сметаната и за други неща, които бяха съвсем естествени за нас, „западняците“.

В третата страна от нашето пътешествие – Чехословакия, такъв вид икономика на дефицита нямаше. Роднините в Прага караха нова „Шкода“, живееха в модерна еднофамилна къща на възвишението на брега на Вълтава и притежаваха просторна вила с излаз на брега за къпане. Жизненият стандарт на нашето шестчленно западногерманско семейство не беше по-висок. Но чичо ми и баща му се оплакваха под секрет от политическото положение. Смятаха, че „нормализацията“ след потушаването на Пражката пролет е непоносима и описваха от собствен опит неефективността на големите предприятия, в които работеха като инженери. Осъзнаваха нарастващото техническо изостагане на тяхната страна и това засягаше професионалната и националната им гордост. Освен това охваната на символични места в Стария град на Прага, например там, където през януари 1969 г. студентът Ян Палах се беше самоzapалил в знак на протест срещу навлизането на армиите на държавите от Варшавския договор в Чехословакия, беше толкова масирана, че правеше впечатление на всеки по-наблюдателен посетител.

Но имаше неколцина, които не се бяха предали: на Изток – смелите дисиденти, на Запад – например нашият училищен директор, който беше родом от Прага. След удара срещу опозиционния синдикат „Солидарност“ през есента на 1987 г. той организира масово изпращане в Полша на пакети с хранителни продукти. След вълната от арести на дисиденти, участници в Харта 77, пратихме в Чехословакия товар с духовност: пакети с книги забранена там литература, събрана и опакована от нас, учениците. Тоест страните отвъд границата на блока не бяха съвсем забравени, както се оплаква в популярното си есе „Трагедията на Централна Европа“¹ през 1983 г. Милан Кундера. Но исторически погледнато, по-важно от тези западни помощи беше, че Източният блок се приближаваше към Запада. След настъпилото разведряване все повече поляци, унгарци, чехи опознаваха Западна Европа, било като туристи, както приятелите ни от Краков, като сезонни работници в селското стопанство или като официални бизнес партньори.

Държавните икономически експерти на Изтока също внимателно наблюдаваха тогавашните икономически проблеми на Запада, нарастващото обезценяване на парите и все по-високите дефицити на държавните бюджети, които пък засилваха инфлацията. По-късните политици реформатори Вацлав Клаус и Лешек Балцерович отбелязаха международната смяна на парадигмата в икономическата политика от кейнсианство, което като цяло се смяташе за неуспешно, към монетаризъм, към направляване на икономиката чрез паричната маса, наблюдавано от независими централни банки. В резултат на изборните победи на Роналд Рейгън и Маргарет Тачър приватизацията на държавни предприятия, либерализацията на преди това доста стриктно регулирани

¹ Срв.: Ther, Philipp, „Milan Kundera und die Renaissance Zentraleuropas“, в: *Themenportal Europäische Geschichte*, 2007, онлайн: <http://www.europa.clio-online.de/essay/id/artikel-3211?title=milan-kundera-und-die-renaissance-zentraleuropas> (посетена през май 2014).